

דבר העורך

מילים אלה נכתבות בתקופה מורכבת ומאתגרת: חורף 2023, על רקע ניסיונות לבצע רפורמה חוקתית ומשפטית מרחיקת לכת. ללא קשר לשייכות או לזהות פוליטית, נדמה שאין חולק על כך שאנו חווים תקופה של פיצול, קיטוב והקצנה, ואלה באים לידי ביטוי בשיח הציבורי ובעומק המחלוקות. הסוגיות העומדות על סדר היום הציבורי נוגעות לליבת אופיה של מדינת ישראל ועתידה: מה משמעות היותה מדינה דמוקרטית? מה גבולות היותה מדינה יהודית? עד כמה המבנה המשפטי-חוקתי של המדינה נתון לשינויים תכופים המשקפים רוב פרלמנטרי משתנה, ועד כמה הוא אמור להיות יציב ומוגן מזעזועי זמן והקשר?

ברור לכל כי ששעים עמוקים אלה, הבאים לידי ביטוי בשיח הציבורי, משפיעים גם על תחומי הביטחון הסוציאלי ועתידה של מדינת הרווחה בישראל. גם בהקשר זה נדמה שאין מחלוקת על כך שהנראות והמשקל של שיח ניאו-ליברלי, המקדש תחרות חופשית ומעורבות מצומצמת של מדינת הרווחה, זוכים ליתר פופולריות בקרב מעצבי המדיניות. עלייתו של שיח זה מתקיימת – באופן אבסורדי – לצד הקצאת כספים אדירים לסקטורים פוליטיים ייחודיים שאין להם כל מחויבות לערכים ליברליים, ותוך כדי התבססות עמוקה על הכיס הציבורי.

על רקע מציאות מורכבת זו, הגיליון הנוכחי של כתב העת **ביטחון סוציאלי** יכול להיות נקודת אור. הגיליון כולל שורה מרשימה של מחקרים ותובנות בנוגע לסוגיות מרכזיות בתחום המדיניות החברתית וזכויות האדם בישראל. השיח הענייני, המבוסס על נתונים ועובדות ומעוגן בתאוריות ובמדע, מקבל חשיבות יתרה בעידן של פופוליזם והתלהמות. גם העובדה שמרבית המחקרים עוסקים באוכלוסיות מודרות ומוחלשות, תוך הכרה במחויבות החברתית והמדעית לצדק חברתי המעוגן בראיות אמפיריות, היא בעלת חשיבות רבה נוכח המציאות הנוכחית. במובן זה, אין אלא לקוות כי מעצבי המדיניות ומקבלי ההחלטות בישראל, לפחות, ימצאו לנכון לבסס את מדיניותם על ממצאי המחקרים המתפרסמים ב**ביטחון סוציאלי**, ולא על הלכי הרוח המנשבים במדיה החברתית ובתקשורת ההמונים.

גיליון זה נפתח במאמר על מה שכבר כמעט שנשכח בצוק העיתים: מגפת הקורונה. מאמרן של יערה פז, יעל לצר וליאת שקלרסקי, **מגפת הקורונה והשפעותיה על הוראת העבודה הסוציאלית: חוויית המעבר ללמידה מרחוק של סטודנטים. יות לעבודה סוציאלית בישראל**, מחזיר אותנו אל המגפה ואל החשיבות שיש להתבוננות בהשלכותיה. המאמר דן באתגרים ובדילמות שהתעוררו עם המעבר המידי להוראה מרחוק, שחל בלימודים האקדמיים בארץ ובעולם בעקבות התפשטות מגפת הקורונה, והציף אתגרים ודילמות. אתגרים אלו בלטו

במיוחד בתחום ההוראה של מקצועות הטיפול, ובהם עבודה סוציאלית. למרות זאת, השפעת המעבר על חוויית הלמידה של סטודנטים לעבודה סוציאלית טרם נחקרה דייה. מטרת המחקר הנוכחי היתה אפוא לבחון את השפעת המעבר ללמידה מרחוק במקצוע העבודה הסוציאלית על החוויה הרגשית והקוגניטיבית של הסטודנטים, ועל האופן שבו הם תופסים את איכות ההוראה. כדי לענות לשאלה נערך מחקר כמותי בהשתתפות 150 סטודנטים לעבודה סוציאלית ממוסדות אקדמיים שונים בישראל, אשר התבקשו למלא שאלון מקוון שהועבר אליהם ברשתות החברתיות. השאלון התבסס על כלי שנבנה עבור מחקר דומה בניו ג'רזי, וכלל נתונים דמוגרפיים, היגדים ושאלות פתוחות.

ממצאי המחקר מדגישים את הרגשות המעורבים שליוו את הסטודנטים בעת המעבר ללמידה מרחוק. יותר ממחציתם (64.6%) דיווחו כי המעבר להוראה מרחוק פגע באיכות ההוראה, וכי הם התקשו להשיג את אותה האינטימיות שחשו בעבר בקבוצות למידה קטנות (77.4%). עם זאת, מרביתם (71.3%) ראו יתרון בלמידה מרחוק, והיו פתוחים לאפשרות ללמוד כך גם בעתיד (76%). בד בבד, 62.6% דיווחו כי לתקופה זו הייתה השפעה רגשית מערערת, ו-68% דיווחו על בלבול וחוסר אונים. ממצאי המחקר יכולים לשמש תשתית להבנת המורכבות שבלמידה מרחוק במקצוע זה, המבוסס על למידה מתוך חוויה, מתוך הבנה שהעתיד בהחלט יכול לחייב אותנו לחזור ולעשות שימוש מהותי או בלעדי באמצעי למידה מרחוק.

אחרי מאמר הפתיחה, הדן בהיבטים מדיניות מקצועיים, כל שאר המחקרים והמאמרים המופיעים בגיליון מתמקדים באוכלוסיות מודרות ומוחלשות. מאמרם של נעמה בר-און שמילוביץ, שי צפריר, וישראל (איסי דורון), **שילוב נציגי ציבור בטריבונלים שיפוטיים: סקירת ספרות ממפה**, עוסק באוכלוסייה המוחלשת הקלסית – אוכלוסיית העובדים. מבחינה חוקית, אחד המנגנונים המרכזיים להגנת זכויותיהם של העובדים הוא קיומו של טריבונל שיפוטי ייעודי, דהיינו בתי הדין לעבודה. מדובר בבתי דין ייחודיים המשלבים לא רק שופטים מקצועיים, אלא גם נציגי ציבור. ואכן, מדינות רבות בעולם אימצו במהלך השנים מודלים שיפוטיים שונים לשילוב אזרחים בטריבונלים שיפוטיים, ובעשורים האחרונים שילוב אזרחים בקבלת הכרעות שיפוטיות נעשה נפוץ בתוך אולמות השיפוט. מדובר באזרחים, המכונים גם נציגי ציבור או שופטים הדיוטים (Lay Judge), ומביאים עימם להליך המשפטי שכל ישר, תחושת צדק טבעי, ולעיתים גם ידע מקצועי – בהתאם לבית המשפט שהם משולבים בו.

ברבות השנים, סוגיית שילובם של נציגי ציבור עוררה בישראל ובעולם שיח ער באשר לתרומתם להליך המשפטי. בישראל היו מי שמתחו ביקורת על נוכחותם של נציגי ציבור בבתי הדין לעבודה. במחקר הנוכחי נעשה אפוא ניסיון להוסיף זווית נוספת לשיח הער. באמצעות מתודולוגיה של סקירת ספרות ממפה (Systematic Scoping Review, SSR) אותרו 57 מחקרים בין-לאומיים, אמפיריים ותאורטיים, העוסקים במישרין בנושא שילובם של נציגי ציבור. מן המחקרים הללו ביקשו החוקרים ללמוד על מיקומם ותפקידם של נציגי הציבור בטריבונלים השיפוטיים ברחבי העולם, ועל האתגרים העומדים בבסיס שילובם. ממצאי המחקר מציגים

את היקף התופעה ודנים בתרומות העיקריות שיש להשתלבותם של נציגי הציבור – הן ברמה הכלל-חברתית והחוץ-משפטית, הן ברמה הפרטיקולרית והפנים-מערכתית.

מאמרם של שלומית וייס-דגן, נתנאל דגן ומיכל קרומר-נבו, **אחרות, עוני ומשפט: המקרה של מקבצי נדבות ברחבת הכותל**, חושף את הקוראים לממד אחר של מערכת המשפט, ולמפגש שלה לא רק עם עוני, אלא עם אנשים שהם לרוב בלתי נראים בה: מקבצי נדבות. המאמר מנתח הליכים שנדונו בשלוש ערכאות, מבית המשפט השלום ועד בית המשפט העליון, בעניינם של שני אנשים אשר קיבצו נדבות ברחבת הכותל, ומציע שני מבחנים לניתוח תהליכים של האחרה ושל התנגדות להאחרה שנוקטים ממלאי תפקידים במערכת המשפט: מבחן הסובייקטיביות האנושית, ומבחן ההקשר. במסגרת מבחן הסובייקטיביות, הטקסטים השיפוטיים אשר התייחסו לנאשמים כאל סובייקטים בעלי היסטוריה והקשר חיים שהובילו אותם לביצוע העבירה, נטו פחות לעשות האחרה שלהם. במסגרת מבחן ההקשר, בבית משפט השלום, המחוזי, וכן באי כוח המדינה בערכאות השונות, מיעטו להתייחס להקשר החיים הרחב של השניים. מנגד, שחקנים אחרים, דוגמת האגודה לזכויות האזרח ומרבית שופטי בית המשפט העליון, עסקו גם בהקשר: התנאים החברתיים המביאים אדם לקבץ נדבות, הצורך להתמודד עם התופעה באמצעות מדיניות רווחה, וסוגיית אי הנגישות לצדק של אנשים בעוני. המודעות למבחנים השונים המזהים תהליכי האחרה פותחת את הדלת לדיון מעמיק במשמעויות העולות מתהליכים של האחרה ושל התנגדות להאחרה בהליכים משפטיים באופן כללי.

ללא ספק, אחת מהאוכלוסיות המוחלשות המשמעותיות והגדולות ביותר בישראל היא המהגרים מברית המועצות לשעבר. מאמרו של יבגני קנייפל, **להיות מהגר-מטפל: חוויית הנטל של יוצאי ברית המועצות לשעבר המטפלים בבן משפחה עם מחלת נפש קשה**, עוסק גם הוא בתופעה חברתית ייחודית, הנוגעת לתת-אוכלוסייה בקרב המהגרים הללו: אוכלוסיית המטפלים הלא-פורמליים. באופן כללי, קיימת מודעות לכך שבני משפחה המטפלים בקרוביהם המתמודדים מחלות נפש קשות חווים דחק ונטל רב בשגרת היום-יום שלהם. יש גם ספרות המבטאת מודעות לכך שמהגרים מטפלים (immigrant caregivers) המעורבים בטיפול בבן משפחה עם מחלה נפש קשה, בזמן שהם עצמם נמצאים בתהליכי הסתגלות להגירה, נחשפים לריבוי מצבי דחק ונטל. עם זאת, רק מעט ידוע על האופן שבו הם חווים נטל זה, ועל השפעותיו על חייהם ועל חיי משפחתם.

על רקע זה, מאמרו של קנייפל מציג ממצאי מחקר איכותני שביקש לבחון את הגורמים המעצבים את תחושת הנטל בקרב מהגרים מברית המועצות לשעבר בישראל, המטפלים בבן משפחה עם מחלת נפש קשה. במסגרת המחקר נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה עם 32 מהגרים מטפלים מברית המועצות לשעבר. בראיונות תיארו המרואיינים את הנטל שהם חווים כהצטברות של לחצים ומצוקות כלכליות, לשוניות, חברתיות, רגשיות ובריאותיות, המשפיעים לרעה על התמודדותם והסתגלותם האישית והמשפחתית. הממצאים הצביעו על כך שהנטל האובייקטיבי והסובייקטיבי שחווים מרואיינים כולל הן ממדים הקשורים

לתפקידים כבני משפחה מטפלים, הן ממדים הקשורים למעמדם כמהגרים, הן את הזיקה המעגלית המתקיימת ביניהם ומעצימה את תחושת הנטל הכללית. במחקר מוצע מונח חדש – **נטל ההסתגלות הכפולה**, אשר מסייע להבין את החוויות של מהגרים מטפלים בהקשר הייחודי להם, לאתר בקרבם קבוצות סיכון, ולקדם עיצוב של התערבויות ומדיניות חברתית המתאימות יותר לצורכיהם.

עוד קבוצה ייחודית שלא תמיד זוכה לנראות בשיח הציבורי או בזירת המחקר היא אוכלוסיית האנשים הנתונה לאפוטרופסות. מאמרה של עדי שרעבי, **תפקיד אפוטרופוס או תומך בקבלת החלטות: מוכנותם של אחים ואחיות שֶאֱחִיָּהָם עם מוגבלות התפתחותית (אוטיזם או מוגבלות שכלית)**, מתבונן באוכלוסייה זו מזווית מבט ייחודית. מטרת המחקר היתה לבחון הבדלים בין אחיות לאחים בנוגע לתפיסת מוכנותם לתפקיד עתידי של אפוטרופוס לֶאֱחִיָּהָם עם מוגבלות התפתחותית (אוטיזם או מוגבלות שכלית), לאמונתם ביכולתם של אֶחֱיָהָם לקבל החלטות באופן עצמאי, כחלק ממוכנותם לתפקיד תומך בקבלת החלטות, ולמעורבותם בחייהם. המחקר נערך במתודולוגיה משולבת (mixed method). 175 אחים בני 18 ומעלה (118 אחיות ו-57 אחים) נשאלו בשאלוני דיווח עצמי על מוכנותם לתפקיד העתידי, על מעורבותם בחייהם של אחיהם עם המוגבלות, וכן על התפיסות והרגשות הקשורים במעורבות זו.

מניתוח השאלות הסגורות עלה כי אחיות דיווחו יותר מאחים על אמונה רבה יותר ביכולת של אחיהם עם המוגבלות לקבל החלטות עצמאיות בנוגע לחייהם, ועל מעורבות חברתית גבוהה. עם זאת, בין האחים לאחיות לא נמצאו הבדלים מובהקים בתפיסת המוכנות לאפוטרופסות, וברמת המעורבות הכללית. בניתוח תוכן של השאלה הפתוחה הוערכו רגשות המשתתפים כלפי אחיהם עם המוגבלות, וכלפי אופי מעורבותם בחייהם. הממצאים מלמדים כי מרבית האחים דיווחו על תחושות חיוביות, ומיעוטם דיווחו על רגשות מעורבים ועל רגשות שליליים ועוצמתיים. המחקר מדגיש את חשיבות ההבדלים בין המינים לתהליכי תכנון עתידיים, ולמוכנות לקראת האפשרות שבאופן חוקי אחים ייצגו את אחיהם עם המוגבלות וידאגו לענייניהם (אפוטרופוס), או יסייעו להם ויתמכו בהחלטותיהם (תומך בקבלת החלטות).

חותם את הגיליון הנוכחי מחקר המתמקד בעוד אוכלוסייה משמעותית, אשר במבט לעתיד תהיה אחת מהאוכלוסיות שיזכו לתשומת לב ציבורית גדלה והולכת. הכוונה כמובן לאוכלוסיית האזרחים הוותיקים, אשר גדלה והולכת על רקע העלייה הניכרת בתוחלת החיים בישראל ובעולם. במאמרם של עדו קאליר, אלכס קפלון וישראל (איסי) דורון, **קרנות פנסיה מסוג ברירת מחדל: עיון בעיצוב מדיניות פנסיונית**, נבחנת אחת מהרפורמות החשובות ביותר של העת האחרונה בתחום הפנסיות התעסוקתיות בישראל. מדינת ישראל חוללה תהליך משמעותי של רפורמה בשוק הפנסיה התעסוקתית. הרפורמה התאפיינה בהתערבות רגולטורית עמוקה, וזו כללה, בין היתר, פרסום מכרזים בשנים 2016–2018 לבחירת קרנות פנסיה תעסוקתיות מסוג ברירת מחדל. כל זאת תוך כדי יצירת מעין תחרות על הצעה לדמי ניהול שיהיו נמוכים מדמי הניהול ששררו בשוק באותה עת. למרות ההשלכות

המשמעותיות שהיו למהלכים לעיל, עד היום היקף הכתיבה או המחקר על אודותיהן היה מצומצם למדי. לאור זאת, מטרת המחקר היתה לנסות ולהעריך את האופן והמשמעות של אימוץ מדיניות פנסיונית המבוססת על קרנות פנסיה מסוג ברירת מחדל, כל זאת מזווית המבט של אנשים המעורבים במהלך ומושפעים ממנו.

המתודולוגיה שנעשה בה שימוש היתה איכותנית פנומנולוגית, ובמסגרתה הוערך מהלך המדיניות דלעיל על בסיס ניתוח תוכן של ראיונות עומק שנעשו עם 12 משתתפים, כולם אנשי מפתח בעולמות הפנסיה והביטוח. ניתוח הממצאים העלה שלוש תמות מרכזיות: (1) הצורך במעורבות ממשלתית-רגולטורית בשוק הפנסיה; (2) התערבות רגולטורית בדמי ניהול באמצעות מכרז קרנות ברירת מחדל: יתרונות וחסרונות; (3) הקיימות ארוכת הטווח של קרנות ברירת המחדל. ממצאים אלה הדגישו את הצורך בדיון ציבורי מקיף ושלם באשר למטרות ולתכליות של הסדרי הביטחון הסוציאלי לזיקנה בישראל, תוך עירוב ושיתוף כלל השחקנים הנוגעים בדבר. שאם לא כן, עתידם הכלכלי של האזרחים הוותיקים בישראל יאופיין באי ודאות גבוהה.

המניפה הרחבה של המחקרים המוצגים בגיליון זה של **ביטחון סוציאלי** מחזירה אותי לתחילת דבריי: גם במציאות של מחלוקת ופילוג, אסור לוותר על שמירה על ערכי יסוד של חברה המגדירה עצמה יהודית ודמוקרטית. במסגרת זו, שמירה על זכויות אדם בכלל, ועל אלה של תת-קבוצות מוחלשות ומודרות בפרט, לצד ביסוס מדיניות על ראיות ומחקר, והבנת החשיבות של הדמוקרטיה ומוסדותיה לכלל מגזרי האוכלוסייה, הם ערכים ועקרונות שצריכים להיות מעל לכל מחלוקת. כל המחקרים המופיעים בגיליון זה תומכים באמור לעיל, הן באופן שבו הם מציבים ומעצבים את שאלותיהם, הן באופן שבו הם נותנים להן מענה ומציגים את המלצותיהם. יש לקוות כי העומק, היסודיות והמקוריות של המאמרים בגיליון יסייעו לעיצוב מדיניות חברתית שתמתן את המחלוקות בחברה הישראלית.

לבסוף, עליי לשוב ולהודות לכל העושים המלאכה, אשר ללא קשר לזמנים המורכבים עבדו קשה ובחריצות, ולא נתנו לרעשי הרקע החברתי שמסביב להסיט אותם ממסלולם. בהקשר זה ברצוני לשוב ולהודות לכל המחברות והמחברים שתרמו לגיליון זה, לכל השופטות והשופטים שהקדישו מזמנם וקראו בעיון את המאמרים, לכל חברות וחברי מערכת כתב העת, לרכזת המערכת מיה עורב-הטל, לעורכת הלשון נירית איטינגון ולעורך הגרפי מרדכי פרנקל על עבודתם המסורה והנאמנה, ולשוב ולקוות כי ערכי הדמוקרטיה והיהדות ישובו לדור בשלום במחזורינינו.

פרופ' ישראל (איסי) דורון
עורך ראשי

